

Потапова М. Ю., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики, Національна академія статистики, обліку та аудиту, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9065-2752

e-mail: mary14@ukr.net

Туризм у світі та в Україні: порівняльна статистична характеристика

Анотація. Дану статтю присвячено вивченню тенденцій розвитку туризму в Україні та за кордоном, їх зіставленню. Досліджено мету приїзду іноземців в Україну та від'їзду українців за кордон, а також їх змін протягом останніх років. Вивчено внесок туризму у ВВП інших країн, що надає можливість оцінити потенціал України у розвитковій цієї сфері. Як джерела інформації використано базу даних кноета щодо туризму у світі, дані Державної служби статистики України та Державної прикордонної служби України. У статті розглядається інформація щодо країн, що є лідерами міжнародного туризму. Визначено держави, яким надають перевагу громадяни України, виїжджаючи за кордон, а також ті країни, громадяни яких обирають для відвідування Україну.

Ключові слова: туризм; статистика туризму; туристичні потоки; прибуття; вибуття.

Potapova Maryna, PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Statistics, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, Kyiv, Ukraine

Tourism in the World and in Ukraine: a Comparative Statistical Characteristic

Abstract. Introduction. This work is devoted to the study and comparison of trends in the development of tourism in Ukraine and abroad. The source of information is the knoema database, data of the State Statistics Service of Ukraine and the State Border Guard Service of Ukraine.

Purpose. The purpose of this article is to study goals of the arrival of foreigners to Ukraine and the departure of Ukrainians abroad, as well as their changes. The research of the contribution of tourism to the GDP of different countries provides an opportunity to assess Ukraine's potential in the development of this area.

Results. During 2013-2017, the indisputable world leaders in the number of foreign tourists were Spain, Italy, China, the USA and France. 2014 was a critical year for Ukraine, when there was a significant decrease in the number of arrivals - they almost halved compared to the previous year. This situation is explained by security concerns due to the situation in the country.

The introduction of the visa-free regime with the Schengen Area contributed not only to the growth of tourist flows, but also to the labor emigration of Ukrainians. In 2017 the most attractive country for them was Poland (37.8% of the total number of emigrants). Most of the countries who are leaders in the growth of international tourism also show the growth of tourism contribution to GDP. This indicates a significant potential for Ukraine in this area.

Conclusions. It would be relevant to study the experience of those countries that have made significant progress in the development of tourism in recent years. It is necessary to develop comprehensive state support programs and encourage the development of tourism. These measures will lead to the rise of other areas of activity and thus stimulate the development of the Ukrainian economy as a whole.

Keywords: tourism; tourism statistics; tourism flows; arrivals; departures.

JEL Classification: C10, L83, F22.

Постановка проблеми. Важливість розвитку туризму для кожної окремої країни є безсумнівною. Адже переваг від цього немало. Це і поява нових робочих місць, і збереження культурної спадщини, і захист навколишнього середовища, і забезпечення безпеки, і можливість досягнення вищого рівня економічного розвитку.

До надання туристичних послуг залучені різноманітні види діяльності. Кожного туриста цікавлять відповідні умови проживання, харчування, розваг тощо. Це, у свою чергу, сприяє розвитку усіх сфер, пов'язаних з наданням туристичних послуг – транспорту, торгівлі, зв'язку, будівництву, сільському господарству, виробництву товарів широкого вжитку [1, с. 91]. Слід зазначити, що для розвитку туризму

важливою є безпека, адже її недостатній рівень може призвести до відтоку охочих відвідати певне місце.

Окремим країнам, які усвідомлюють переваги від розвитку туризму та успішно використовують особливості свого розташування, вдається одержати нове, суттєве, джерело доходу. Так, за даними Всесвітньої туристської організації, у 2017 році доходи від міжнародного туризму в експорті збільшилися на 1.6 трлн доларів США [2]. Європа демонструє зростання числа туристів та виручки від туризму. 10% світового ВВП – це внесок туризму в економіку [3].

Привабливий імідж країни та її багата культурна спадщина і традиції мають безпосередній вплив на зацікавленість туристів у її відвідуванні.

Доцільним є дослідження тенденцій розвитку туризму в Україні та за кордоном, а також їх зіставлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та перспективи розвитку туризму є в центрі уваги як вітчизняних, так і закордонних науковців.

Так, окремі автори розглядають міждержавну міграцію населення як чинник впливу на стан людського капіталу [4, С. 183]. Цей аспект став особливо актуальним після одержання Україною безвізового режиму з країнами Європейського Союзу.

На туризм сьогодні покладена важлива місія: він сприяє безпеці й миру на усій планеті, а також збереженню культурної спадщини та традицій різних народів. На дослідженні такого виду туризму як освітній зосереджено праці Ткачук Л. М. [5, С. 147].

Соціальним аспектам розвитку рекреації та туризму в Україні, завдяки якому зменшується безробіття та знижується градус соціальної напруги в суспільстві, присвячено дослідження вчених Каленюк І. С. та Котенко Т. М. [1, С. 92].

Такий новий та перспективний вид туризму як діловий або «бізнес-туризм» є об'єктом вивчення багатьох науковців, зокрема, Музички Є. [6]. Дослідженню стану та перспектив розвитку туризму в окремих регіонах України присвятили свої праці такі автори як Кушнірук Г., Ляшук М., Єрко І., Подоляк В., Лепкий М., Тищук І. [7, С. 103-213].

Історик Eric G. E. Zuelow присвятив вивченню туризму багато своїх праць, серед яких: «Історія сучасного туризму» (A History of Modern Tourism), «За межами нації: транснаціональний підхід до європейської історії туризму» (Touring Beyond the Nation: A Transnational Approach to European Tourism History). Він вважає, що туризм має глибокі зв'язки з практично кожним аспектом людського досвіду: від

культури та естетики до здоров'я, наданого природою та створеного оточення. На його думку, вивчати сучасний туризм означає досліджувати сучасну епоху. Авторіві вдалося продемонструвати культурні та економічні зв'язки між туризмом і сучасністю [8].

Формулювання цілей дослідження. Досвід інших країн свідчить про можливість значного піднесення економіки завдяки розвитку туризму. Україна має багату культурну та історичну спадщину, надзвичайно красиву природу та мирних і працелюбних громадян. Є достатні передумови для розвитку туризму. На нашу думку, доцільним є дослідження мети приїзду іноземців в Україну та від'їзду українців за кордон, а також їх змін протягом останніх років. Вивчення внеску туризму у ВВП інших країн надасть можливість оцінити потенціал України у розвиткові цієї сфери.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Завдяки своїй комплексності та багатогранності, туризм сьогодні здійснює величезний вплив на економіку країн. Він стрімко розвивається, пропонуючи нові напрямки. У наш час туризм став для окремих країн одним з основних джерел доходу. Розвиток туризму призводить до так бажаного економічного зростання, що є основною метою кожної держави.

Джерелом інформації слугує база даних кноета щодо туризму у світі, дані Державної служби статистики України та Держприкордонслужби України.

На сьогодні найбільші розміри туристичних потоків демонструють такі країни як Франція, Іспанія, США, Китай та Італія. За кількістю прибуттів туристів у 2017 році лідирує Франція (86 861 000), на другому місці – Іспанія (81 786 000), на третьому – США (76 941 000) [9]. Рисунок 1 демонструє динаміку прибуття іноземних туристів у межі національних кордонів п'яти вищезазначених країн.

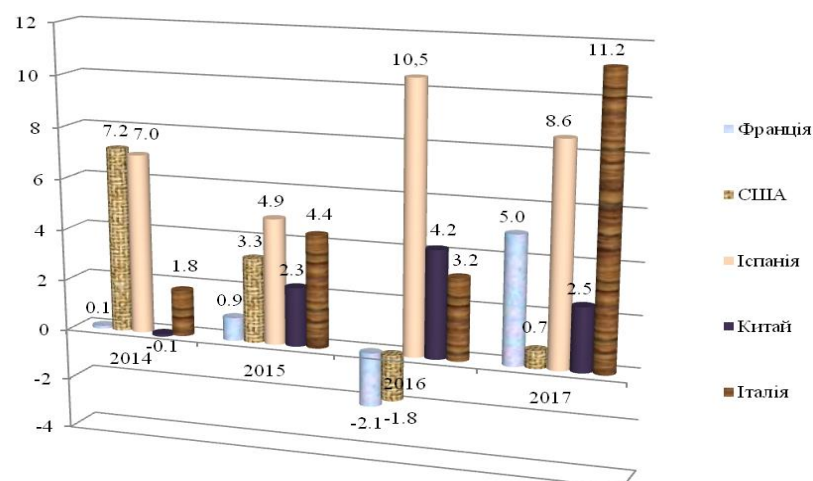

Рисунок 1 – Ланцюгові темпи приросту прибуттів іноземних туристів у межі національних кордонів у п'яти країнах-лідерах, 2014-2017 рр., %.

Джерело: побудовано за [9]

Франція демонструє зростання кількості прибуттів іноземних туристів у 2017 році у порівнянні з 2016 роком на 5,0% на противагу ситуації у 2016 році у порівнянні з 2015 роком, коли відмічалось їх зменшення на 2,1%. Це пояснюється терактами, що відбулися у країні у 2015 році, коли президентом було введено надзвичайний стан і ще раз доводить важливість безпеки для створення сприятливих умов для туристів.

Безперечними лідерами за постійністю зростання кількості прибуттів туристів є Іспанія і Італія. Перша демонструє збільшення на 10,5% у 2016 році у порівнянні з 2015 роком і на 8,6% у 2017 р. у порівнянні з попереднім роком. Щодо Італії, то 2017 року у цій країні відбулося найбільше зростання (на 11,2%) кількості прибуттів туристів порівняно з 2016 р.

Для аналізу динаміки визначимо узагальнюючий показник – середній темп зростання за наступною формулою:

$$\bar{k} = \sqrt[n]{k_1 k_2 k_3 \dots k_n} \quad (1)$$

де $k_1, k_2, \dots, k_n$ – це ланцюгові темпи зростання, n – їх кількість [10, с. 264].

У нашому випадку (для Франції):

$$\bar{k} = \sqrt[4]{1.001 \cdot 1.009 \cdot 0.979 \cdot 1.050} = \sqrt[4]{1.038} = 1.009.$$

Отже, кількість іноземних туристів, які прибули у межі національних кордонів Франції, за 2013-2017 рр. зростала щорічно у середньому на 0,9%.

Середні значення показників динаміки надано у табл. 1.

Таблиця 1 Середні значення показників динаміки прибуття іноземних туристів, 2014-2017 рр.

Країни	Середні темпи зростання	Середні темпи приросту, %
Франція	1,009	0,9
Іспанія	1,083	8,3
США	1,018	1,8
Китай	1,022	2,2
Італія	1,051	5,1

Джерело: розраховано за [9]

Випереджальними темпами зростала кількість іноземних туристів, які прибули у межі національних кордонів Іспанії: протягом вищезазначеного періоду щорічно у середньому на 8.3%. Другим безсумнівним лідером є Італія. Кількість іноземних туристів, які прибули у межі національних кордонів цієї країни, протягом 2013-2017 рр. зростала щорічно у середньому на 5.1%.

У 2014 році у порівнянні з попереднім в Україні спостерігалось значне зменшення числа прибуттів –

майже у два рази. У 2015 році також спостерігалось їх незначне зменшення – на 2.2%. Це пояснюється військовою окупацією Криму та агресією з боку Російської Федерації, а також підтверджує факт важливості безпеки для розвитку туризму (рис. 2).

Тільки у 2016 та 2017 роках в Україні спостерігалось зростання числа міжнародних туристів – на 7,3% та 6,7% відносно попередніх років відповідно.

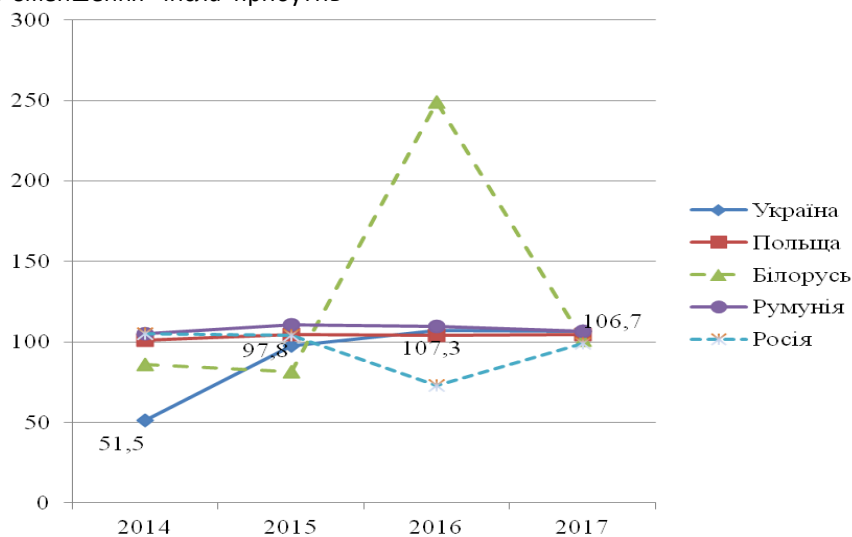

Рисунок 2 – Ланцюгові темпи зростання числа міжнародних туристів в Україну та до її найбільших територіальних сусідів, 2014-2017 рр., %.

Джерело: побудовано за [9]

Завдяки безвізу зросли туристичні потоки українців до європейських країн, адже можливості продажу турів спростилися. Однак введення безвізового режиму сприяло не тільки туризму, а й спричинило трудову міграцію. Навіть обмеження перебування у шенгенській зоні у 90 днів протягом кожних півроку не рятує ситуації. Українці перейшли на режим «три місяці роботи за кордоном – три місяці відпочинку вдома». Такі країни як Польща зацікавлені у спрощенні процедури працевлаштування для українців. Також з'являються можливості одержання постійної робочої візи [11].

За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України серед українців, які збираються

у найближчий рік поїхати за кордон на тимчасові заробітки, 60% респондентів відповіли, що «скоріше задоволені своїм становищем у суспільстві» [12, с. 73]. Цікавим фактом є те, що серед тих, хто збирається найближчого року поїхати за кордон на тимчасові заробітки, 2,8% респондентів оцінили свій рівень життя як заможний, а 0,5% – як багатий. Це дозволяє зробити висновок про їх незадоволення рівнем свого життя в Україні, особливо у порівнянні з європейськими країнами-сусідами.

За досліджуваний період в Україні кількість вибулих перевищувала кількість прибулих, що демонструє рис. 3.

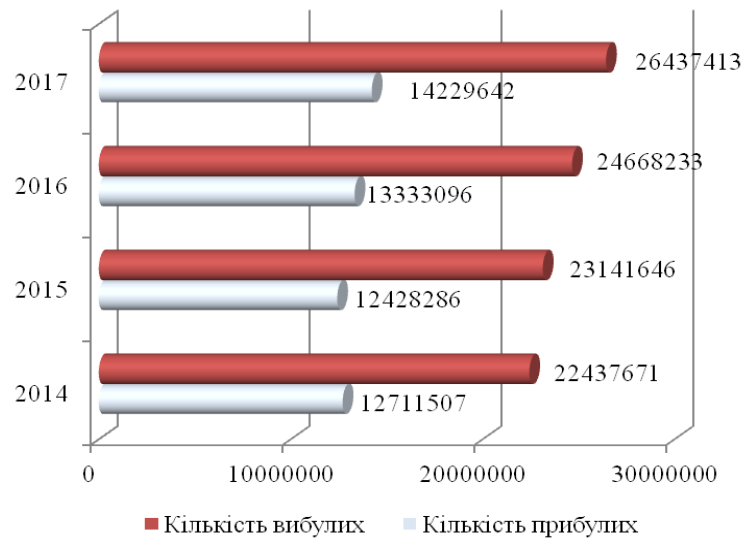

Рисунок 3 – Динаміка кількості іноземних громадян, які в'їхали в Україну, та громадян України, які виїжджали за кордон, за 2014-2017 рр.

Джерело: [13]

У 2014 році на сто прибулих, за даними Держприкордонслужби, припадало 176 вибулих. 2017 року дане співвідношення збільшилося до 186. Кількість вибулих з України за 2014-2017 роки зростала щорічно у середньому на 1,3 млн осіб або на 5,6%, збільшившись за весь вказаний період майже на 4 млн осіб (17,8%).

Кількість прибулих в Україну має тенденцію до зростання: протягом 2014-2017 рр. вона збільшувалася щорічно у середньому на 506 тис. осіб або на 3,8%. За весь досліджуваний період (2014-2017 рр.) вона зросла приблизно на 1,5 млн осіб (11,9%). Отже, темпи зростання вибулих з України випереджають темпи зростання прибулих у країну.

За допомогою коефіцієнта випередження, в чисельнику і знаменника якого знаходяться базисні темпи зростання порівнюваних динамічних рядів,

проведемо порівняльний аналіз інтенсивності динаміки двох паралельних рядів [10, С. 261]:

$$K_{\text{вип}} = \frac{k'}{k''}$$

Визначимо даний показник за даними Держприкордонслужби. У його чисельнику знаходиться базисний темп зростання кількості вибулих за 2014-2017 рр., а у знаменнику – кількості прибулих:

$$K_{\text{вип}} = \frac{1.178}{1.119} = 1.053$$

Тобто, випередження сягає 5.3%.

За даними Адміністрації Держприкордонслужби України, основною причиною виїзду громадян України за кордон слугує приватна поїздка (рис. 4). Так, у 2017 році її частка склала 99,1%, тоді як у 2014 році – 98,3%.

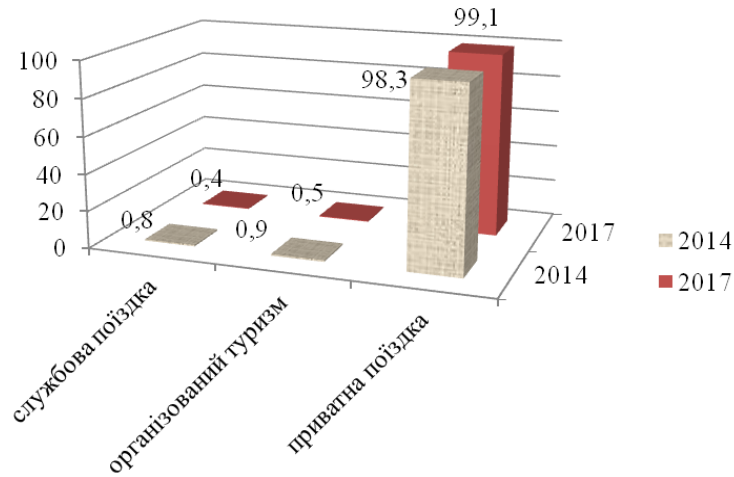

Рисунок 4 – Динаміка структури громадян України, які виїхали за кордон, за метою поїздки, 2014 і 2017 рр. (%)

Джерело: [13]

Таке зростання частки громадян України, які виїхали за кордон із зазначенням мети «приватна поїздка», до 99,1% у 2017 році (на 0,8 п. п. у порівнянні з 2014 роком), може свідчити, перш за все, про можливість приховування інших, реальних, причин виїзду.

Розглядаючи структуру іноземців, які відвідали Україну у зазначені роки, слід зазначити, що значно зменшилася частка тих, хто приїжджав з метою

культурного та спортивного обміну, релігійної та іншої причин (на 19,6 п.п.). На противагу їй, частка іноземців, які в'їхали в Україну з приватною метою, збільшилася на 20,3 п.п. За даними Державної служби статистики, її значення у 2017 році склало 96,6% (рис. 5). Значно скоротилася частка тих іноземців, які в'їхали в Україну з метою туризму: у 2017 році відмічається її зменшення на 0,9 п.п. у порівнянні з 2014 роком.

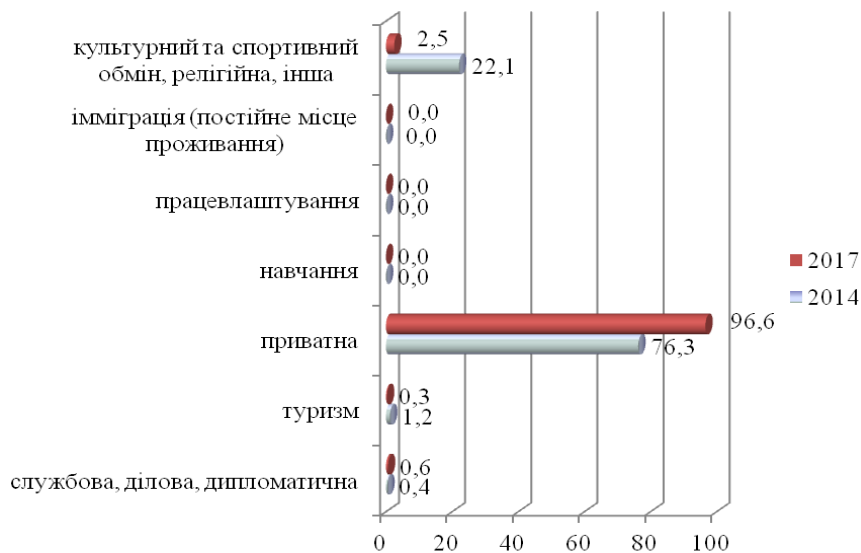

Рисунок 5 – Динаміка структури іноземних громадян, які в'їхали в Україну, за метою поїздки, 2014 і 2017 рр. (%)

Джерело: [13]

Це також примушує замислитися над приховуванням у зазначеній приватній меті в'їзду іноземців в Україну іншої мети, а також чіткому визначенні туристичних намірів.

За даними Держприкордонслужби, у 2017 році Україна виявилася привабливою для візиту іноземних громадян наступних країн (п'ять лідерів): Республіка

Молдова (31,2% від загальної кількості тих, хто в'їхав), Білорусь (19,2%), Російська Федерація (10,3%), Польща (8,0%), Угорщина (7,9%).

Серед країн, куди виїжджали громадяни України у 2017 році, лідирує Польща (37,8% від загальної кількості тих, хто виїхав). Після неї йдуть: Російська

Федерація (16,6%), Угорщина (11,8%), Республіка Молдова (6,4%), Білорусь (4,5%).

в'їхали до нашої держави, за вищезазначеними п'ятьма країнами-лідерами (рис. 6).

Визначимо співвідношення кількості громадян, які виїхали з України за кордон та іноземних громадян, які

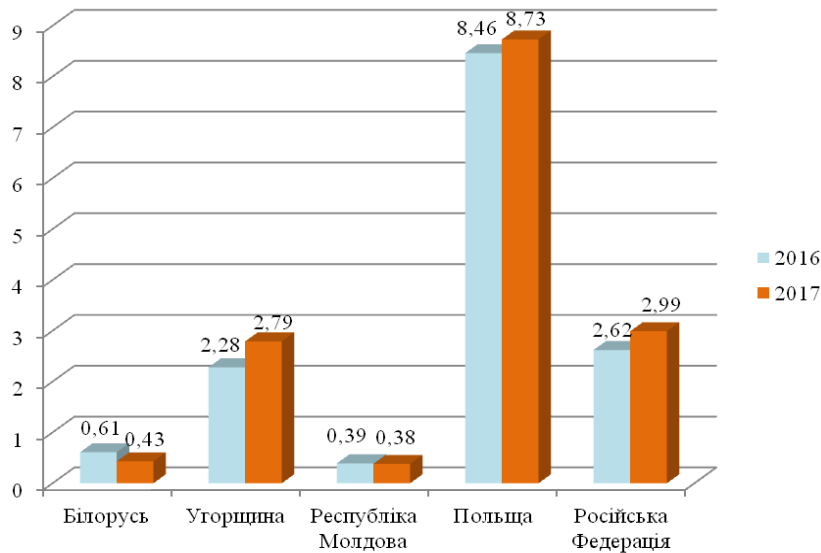

Рисунок 6 – Співвідношення кількості громадян України, які виїхали за кордон, до кількості іноземних громадян, які в'їхали до України, 2016-2017 рр.

Джерело: [13]

Безперечним лідером по даному співвідношенню є Польща. Як бачимо, у 2017 році кількість громадян України, які туди виїхали, перевищувала кількість громадян Польщі, які в'їхали до нашої країни, у 8,7 раза. Серед зазначених країн лише за двома кількість прибулих перевищує кількість вибулих. До них відносяться Білорусь і Молдова. Щодо Угорщини та Російської Федерації, то на одного іноземного громадянина цих країн, які в'їхали до України, припадає приблизно троє громадян України, що виїхали за кордон, у зазначені держави.

Здійснимо порівняння інтенсивності динаміки двох взаємопов'язаних показників, один з яких

розглядається як причина x , а другий – як наслідок y , на основі темпів приросту (T). Дане співвідношення являє собою емпіричний коефіцієнт еластичності [10, С. 262]:

$$\gamma = \frac{T_y}{T_x} \quad (3)$$

Причиною (x) виступатиме міжнародний в'їзний туризм (кількість туристів), а наслідком y – внесок туризму країн у ВВП. Для виключення зміни цін останній показник узято у постійних цінах 2011 р., млрд дол. США [9].

Таблиця 2 Коефіцієнти еластичності внеску туризму у ВВП країн від міжнародного в'їзного туризму, 2014-2017 рр.

Країни	Темпи приросту загального внеску туризму у ВВП, %	Коефіцієнти еластичності
Франція	-1,6	-0,4
Іспанія	+16,4	+0,6
США	+5,7	+2,2
Китай	+34,0	+3,7
Італія	+11,3	+0,6
Україна	-1,8	-0,2

Джерело: розраховано за [9]

Отже, зі збільшенням кількості туристів на 1% загальний внесок туризму у ВВП Франції зменшується на 0,4%, України – на 0,2%.

Зі збільшенням кількості туристів на 1% загальний внесок туризму у ВВП Іспанії зростає на 0,6%, США – 2,2%, Китаю – 3,7%, Італії – 0,6%. Більшість серед досліджуваних країн демонструють за даний період

зростання внеску туризму у ВВП зі збільшенням міжнародного в'їзного туризму.

Висновки. Стрімкий розвиток різноманітних видів туризму сьогодні доводить можливість одержання значної вигоди та прибутків як для окремих підприємців, так і для країн у цілому. Наша держава,

знаходячись у пошуках пріоритетів свого розвитку, має усі передумови для просування туристичних послуг.

Протягом 2013-2017 рр. безперечними світовими лідерами у зростанні числа прибуттів іноземних туристів були Іспанія, Італія, Китай, США і Франція. Так, в Іспанії кількість іноземних туристів, які прибули у межі національних кордонів цієї країни, протягом зазначеного періоду щорічно зростала у середньому на 8.3%, в Італії – на 5.1%.

Щодо нашої країни, то у 2014 році у порівнянні з попереднім в Україні спостерігалось значне зменшення числа туристів – майже у два рази. У 2015 році також спостерігалось їх незначне зменшення – на 2,2%. Лише у 2016 та 2017 роках в Україні спостерігалось зростання числа міжнародних туристів – на 7,3% та 6,7% відносно попередніх років відповідно.

Введення безвізу сприяло не тільки зростанню туристичних потоків, але у трудовій міграції. Дані Держприкордонслужби свідчать про те, що у 2014-2017 рр. темпи зростання кількості вибулих з України випереджають темпи зростання прибулих. У причинах виїзду громадян України за кордон та в'їзду іноземців в Україну переважає «приватна поїздка» (у 2017 р. – 99% і 97% відповідно), що свідчить про можливість

приховування інших, реальних, причин виїзду та в'їзду і необхідність чіткого визначення саме туристичних намірів.

Щодо виїзду громадян України за кордон, то найбільш привабливими країнами для них у 2017 році за даними Держприкордонслужби виявилися Польща, Російська Федерація, Угорщина, Республіка Молдова і Білорусь. Так, у вказаному році кількість громадян України, які виїхали до Польщі, перевищувала кількість громадян Польщі, які в'їхали до нашої країни, у 8,7 раза.

Більшість досліджуваних країн-лідерів зростання міжнародного туризму демонструють за 2014-2017 рр. зростання внеску у ВВП зі збільшенням в'їзного туризму. Це свідчить про значний потенціал України у цій сфері.

Було б доречним вивчення досвіду тих країн, які досягли значного успіху у розвиткові туризму останніми роками, що призвело, у свою чергу, до збільшення їх доходів. Також важливою виявилася б розробка комплексних державних програм підтримки та заохочення розвитку туризму, оскільки це призведе до піднесення інших сфер діяльності й стимулюватиме розвиток економіки України у цілому.

Література:

1. Каленюк І. С., Котенко Т. М. Соціальні аспекти розвитку рекреації та туризму в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 89-101. doi: 10.15407/dse2016.02.
2. Annual Report 2017. World Tourism Organization. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419807> (дата звернення: 01.04.2019).
3. European Union Tourism Trends URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419470> (дата звернення: 01.04.2019).
4. Романюк Т. М. Міждержавна міграція населення України як чинник впливу на стан людського капіталу. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка*. 2008. Вип. 6. С. 183-188.
5. Ткачук Л. М. Освітній туризм у світі й в Україні. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2010. Вип. 2. С. 147-153.
6. Музичка Є. О., Петренко В. А. Стан і тенденції розвитку ділового туризму в Україні. *Економіка та держава*. 2018. № 1. С. 55-60.
7. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання третє / за наук. ред. проф. Волошина І. М. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2017. 448 с.
8. Eric G. E. Zuelow. A history of modern tourism. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015. 290 p. doi: <https://doi.org/10.1017/s1740022816000413>.
9. База даних кноета. Туризм. URL: <https://knoeta.ru/atlas/topics/Туризм> (дата звернення: 01.04.2019).
10. Єріна А. М., Пальян З. О. Статистика : підручник. К. : КНЕУ, 2010. 351 с.
11. Червоненко В. Рік безвізу: куди, як і навіщо їздили українці. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44381907> (дата звернення: 22.04.2019).
12. Українське суспільство: міграційний вибір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/archiv/Ukraine_migration.pdf (дата звернення: 09.04.2019).
13. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.04.2019).

References:

1. Kalenyuk, I. S. & Kotenko, T. M. (2016). Social Aspects of Recreation and Tourism in Ukraine. *Demography and Social Economy*, 2 (27), 89-101. doi: 10.15407/dse2016.02 [in Ukrainian].
2. Annual Report (2017). World Tourism Organization. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419807>.
3. European Union Tourism Trends (2018). Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419470>.

4. Romanyuk, T. M. (2008). Interstate migration of the population of Ukraine as a factor of influence on the state of human capital. *Newsletter of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Economy*, 6, 183-188 [in Ukrainian].
5. Tkachuk, L. N. (2010). Educational tourism in the world and in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Institute of International Relations at NAU, Economics, Law, Political Science, Tourism*, 147-153 [in Ukrainian].
6. Muzychka, Ye. & Petrenko, V. (2018). State and trends of business tourism development in Ukraine. *Ekonomika ta derzhava*, 1, 55-60 [in Ukrainian].
7. Voloshin, I. M. (2017). *Prospects for tourism development in Ukraine and the world: management, technologies, models* (3rd ed.). Lutsk: LNTU [in Ukrainian].
8. Eric, G. E. Zuelow (2015). *A history of modern tourism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan [in English]. doi: <https://doi.org/10.1017/s1740022816000413>.
9. Tourism, *database knoema*. Retrieved from <https://knoema.com/atlas/topics/Tourism>.
10. Yerina, A. M. & Palyan, Z. O. (2010). *Statistics*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
11. Chervonenko, V. (2018). *A year without visas: where, how and why Ukrainians have travelled*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44381907>.
12. Ukrainian society: migration choice. National report (2018). Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
13. State Statistics Service of Ukraine (2019). Official web-site. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

Ця робота ліцензована Creative Commons Attribution 4.0 International License